

changing phenomenon, habitus determines the nature of interactions between individuals whose communication skills are consistent with the functioning of social institutions.

An important component of the symbolic space and part of the cultural and historical discourse are the objects of toponymics, which explains the constant ideological and political interest in this segment of socio-cultural life. Objects of toponymics act as a marker of ordering social space, a tool for including the subject in socio-spatial landscapes. The renaming of toponyms demonstrates the connection between the social conditions in which it takes place and the reaction of the social relations entity to changes in the toponymic space.

Keywords: social space, subject, habitus, symbolic violence, transformation, object of toponymics.

УДК 322(477)

DOI:10.17721/sophia.2020.15.2

**М. В. Волошин, магістр права, студент
Київська духовна академія, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8969-4453
e-mail: woloshyn.upc@gmail.com**

ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНІ ВІДНОСИНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАУКОВОГО ОБҐРУНТУВАННЯ

Розглянуто проблематику правового регулювання та наукового обґрунтування державно-конфесійних відносин. Описано існуючі доктринальні підходи до визначення поняття "державно-конфесійні відносини". Наведено авторське визначення державно-конфесійних відносин як різновиду міжінституційних відносин, що характеризуються наявністю юридичного та фактичного зв'язку між релігійними організаціями і державою. Зазначається, що наявність законодавчого визначення права на свободу світогляду і віросповідання дає змогу релігійним організаціям визначати рамки своєї діяльності відповідно до нормативно-правових приписів. Висловлено думку про те, що у сучасному суспільстві виникає гостра потреба у законодавчому визначенні правового положення релігійних організацій як суб'єктів права.

Значну увагу приділено проблемам законодавчого регулювання діяльності релігійних організацій. Враховуючи термінологічну недосконалість Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" і відсутність у ньому окремої статті з визначенням термінів, автором наводяться власні дефініції понять "релігійна організація", "релігійне об'єднання", "релігійна установа" і "релігійна громада", якими має користуватись законодавець при визначенні правового положення релігійних організацій в Україні. Висловлюється думка про те, що існування єдиного підходу до законодавчої термінології дасть можливість здійснювати ефективне правове регулювання релігійної сфери суспільного життя.

Ключові слова: правове регулювання, релігійне регулювання, державно-конфесійні відносини, релігійна організація, релігійне об'єднання, релігійна установа, релігійна громада.

Проблематика ефективної взаємодії правового та релігійного регулювання у відносинах між державою та релігійними організаціями наразі не втрачає своєї актуальності. Розглядаючи особливості державно-конфесійних відносин, неможливо оминати проблему співвідношення меж державного та релігійного впливу на релігійну сферу суспільного життя. Як нами було зазначено, за сферою релігійного регулювання релігійні відносини поділяються на внутрішні і зовнішні. Державно-конфесійні відносини, на рівні з міжконфесійними, виступають складовою зовнішніх релігійних відносин. У нормативно-правових актах визначається порядок державної реєстрації релігійних організацій, загальний порядок набуття та використання майна, необхідного для здійснення їх статутної діяльності, порядок отримання релігійними організаціями земель у власність чи постійне користування тощо. Також на законодавчому рівні визначаються права та обов'язки релігійних організацій та їх членів як учасників правовідносин, встановлюються загальні рамки, в межах яких вони можуть здійснювати культуру та позакультову релігійну діяльність.

Важливе місце в державному правовому регулюванні релігійної сфери суспільного життя має займати законодавча регламентація підстав можливих обмежень у реалізації особами свого права на свободу світогляду і віросповідання. Так, статтею 9 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачено, що свобода сповідувати свою релігію підлягає лише тим обмеженням, що передбачені законом і є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах суспільної безпеки, для охорони суспільного порядку, здоров'я чи моральності або для захисту прав і свобод інших осіб [1]. Держави, які ратифікували згадану Конвенцію, мають привести своє законодавство у відповідність зазначеним вимогам та неухильно їх дотримуватись.

Проблема надання можливості державі втручатись у внутрішні релігійні відносини наразі не втрачає своєї дискусійності. Можливість надання такого права світській владі неоднозначно сприймається різними релігіями, а також – різними конфесіями в межах однієї релігійної течії. Яскравим прикладом цього може слугувати відмінність у поглядах на дане питання між православною та католицькою церквами, з одного боку, і протестантськими церквами – з іншого. У православної церкви часів Візантійської імперії право на втручання у механізм релігійного регулювання могло формально надаватись імператорові, який сповідував православну віру [2, с. 36]. Такий характер відносин між світською та духовною владою ліг в основу "симфонічної" моделі державно-конфесійних відносин. Однак фактично погляди візантійського імператора носили для єпископату церкви лише рекомендаційний характер і достатньо обґрунтованою вважається позиція щодо неможливості втручання держави у справу церковного управління. Дещо інша ситуація мала місце у Російській імперії синодального періоду. Прийняття імператором Петром I "Духовного регламенту" надало світській владі широкі можливості для практично необмеженого втручання у внутрішні релігійні відносини. Християнських правителів Російської імперії того часу через такий характер релігійної політики називали "єпископами єпископів" [3, с. 342, 344].

Релігійна доктрина католицької церкви у питанні про можливість втручання світської влади у внутрішню релігійну діяльність збігається з православною. Натомість протестантські богослови допускають визнання за державою законодавчої функції у сфері внутрішньоцерковного управління. Таку тенденцію можна пояснити тим, що протестантська теологія не сакралізує церкву як соціальний інститут, що має ієрархічну систему управління, а проповідує християнську віру як персональну чесноту, що належить особистості [2, с. 35]. За таких умов церква

сприймається протестантськими релігійними спільнотами виключно як організація віруючих у Христа людей.

Наразі проблематика державно-конфесійних відносин перебуває у стані активної наукової розробки. Однак з метою об'єктивного розуміння сутності таких відносин необхідно розглянути існуючі підходи до їх визначення. Одним із перших визначення державно-церковним відносинам надав В. Яценко у політологічному розумінні. На його думку, такими відносинами є взаємодія конституційно-правових і церковно-релігійних норм і відповідних інститутів, під впливом яких формуються соціально-політичні відносини у суспільстві [4, с. 45]. На наш погляд, наведене визначення не позбавлене недоліків. Відносинами завжди є певні соціальні зв'язки, тому взаємодія норм, як правил поведінки, не можна вважати відносинами. З іншого боку, дещо спірною видається позиція В. Яценка щодо визначення державно-церковних відносин як джерела соціально-політичних суспільних відносин. Вважаємо, що церква не може виступати інструментом державної політики у демократичному суспільстві. Роль релігії полягає у формуванні світоглядної основи життя людей, а взаємодія релігійних організацій з державою є необхідною умовою забезпечення належного здійснення церквою богослужбово-культової, душпастирської, місіонерської, просвітницької та соціально-гуманітарної діяльності.

"Мала енциклопедія етнодержавознавства" надає дещо інше визначення державно-конфесійним відносинам, зазначаючи, що ними є "система зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади і церкви, регулюванням правового становища церкви" [5, с. 464]. Попри певну стилістичну недосконалість, у даній дефініції акцентовано увагу на предметі державно-конфесійних відносин, яким є взаємодія держави і церкви у різних сферах суспільного життя.

Існує також і релігієзнавчий підхід до визначення державно-конфесійних відносин. Так, релігієзнавець О. Саган розуміє під ними "сформовану на основі певних, загальноприйнятих норм, звичаїв і законів взаємодію державних чинників (особливо законодавчої і виконавчої влади) та складових релігійного комплексу" [6, с. 90–91]. Дане визначення вважаємо некоректним з огляду на незрозумілість того, що саме автор розуміє під категорією "державні чинники" та абстрактний характер наведеного визначення.

В "Юридичній енциклопедії" категорія державно-конфесійних відносин оцінюється з правового погляду. На думку авторів видання, ці відносини являють собою різновид суспільних відносин, "який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій із державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції" [7, т. 2, с. 163]. На наш погляд, дане визначення має ряд важливих переваг порівняно з іншими. Так, у зазначеній дефініції розмежовуються поняття "церква" і "релігійна організація", що є важливим у контексті співвідношення юридичного і релігієзнавчого визначень цих соціальних інститутів. Зокрема, поняттям "церква" зазвичай охоплюються християнські релігійні громади. Це пояснюється тим, що дане поняття формулюється у біблійних релігійних нормах (наприклад, Мф. 16,18; 1 Кор. 10,32) [8, с. 1222, 1414]. Достатньо вичерпно формулює дефініцію "церкви" Д. Вовк, розуміючи під нею об'єднання осіб, що сповідують певні релігійні переконання, спрямовані на задоволення їх релігійних потреб, є відносно відокремленим і самоврядним, а також, як правило, має

власну ієрархію і нормативну основу [9, с. 176]. Світові релігії, окрім християнства, не використовують поняття "церква", враховуючи відсутність у їх релігійних громадах вищевказаних ознак.

Поняттям "релігійна організація" узагальнюються всі релігійні об'єднання, установи і громади, незалежно від характеру їх структури і особливостей управління. У законодавстві України, зокрема – у галузевому Законі України "Про свободу совісті та релігійні організації" (далі – Закон) поняття ""церква" і "релігійна організація" ототожнюються. Зокрема, це випливає з контексту назв статей 5 та 6 Закону. Під релігійними організаціями законодавець розуміє релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також – об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій [10].

На наш погляд, у даному визначенні законодавець використовує надто широкий підхід до визначення релігійних організацій. Цим поняттям Закон охоплює і об'єднання віруючих людей і релігійні установи (управління, монастирі, місії тощо), які можуть виступати суб'єктами правовідносин. Поряд із цим законодавець у формулюванні зазначеної дефініції припускається логічної помилки – кола визначень, називаючи релігійні об'єднання релігійними організаціями, що складаються з релігійних організацій [10]. Вважаємо, що більш прийнятним є вузьке розуміння релігійної організації як об'єднання віруючих людей за ознакою їх належності до релігійної течії, що має єдину організаційну основу та віроповчальну ідеологію. Зареєстрована у встановленому законом порядку релігійна організація може виступати самостійним суб'єктом правовідносин. Однак у багатьох випадках релігійна організація є поза публічним утворенням та об'єднує в собі віруючих людей з різних країн. Зокрема, як приклади можуть слугувати такі релігійні організації, як православна та католицька церкви, що об'єднують на єдиній релігійно-нормативній основі віруючих зі всього світу. За таких умов учасниками правовідносин такі релігійні організації можуть виступати тоді, коли їх адміністративний поділ передбачає наявність релігійних об'єднань, що окреслюються межами певної держави. Однак у такому випадку суб'єктом правовідносин виступатиме не релігійна організація в цілому, а саме її релігійне об'єднання. Тому, вважаємо, що включення у назву Закону терміна "релігійні організації" є не цілком виправданим, з огляду на переважний позапублічний характер таких організацій. Замість цього, вважаємо за доцільне вести мову про правове регулювання діяльності релігійних об'єднань як суб'єктів правовідносин.

Враховуючи термінологічну недосконалість Закону і відсутність у ньому окремої статті з визначенням термінів, наведемо власні дефініції деяких основних понять, якими користується законодавець при визначенні правового положення релігійних організацій в Україні. Існування єдиного підходу до законодавчої термінології, на наш погляд, дасть можливість здійснювати ефективне правове регулювання релігійної сфери суспільного життя. Зокрема, релігійну організацію слід відрізнити від релігійної громади, релігійної установи та релігійного об'єднання. Релігійною громадою є об'єднання людей, що позиціонують себе членами однієї релігійної організації та проводять зібрання в межах певної релігійної установи з метою спільного задоволення релігійних потреб. Зокрема, релігійною громадою виступає приход храму, братія чи сест-

ринство монастиря, члени місії тощо. Релігійною установою є структурна одиниця релігійної організації (храм, монастир, релігійна місія, релігійне братство, центр управління релігійною організацією, духовний навчальний заклад тощо), що виступає центром збирання релігійної громади. Релігійним об'єднанням є адміністративна одиниця релігійної організації (помісна церква, єпархія, дієцезія тощо), що складається із сукупності релігійних установ, об'єднаних навколо єдиного центру релігійного управління. Релігійна громада, релігійне об'єднання і релігійна установа можуть виступати самостійними суб'єктами правовідносин. Отже, релігійною організацією та релігійною громадою, на наш погляд, виступають об'єднання віруючих за їх релігійною належністю та належністю до числа членів певної релігійної установи. Водночас релігійними установами та релігійними об'єднаннями є відповідні структурні та адміністративні одиниці релігійних організацій.

Повертаючись до визначення поняття державно-конфесійних відносин, сформулюємо власну дефініцію цих відносин. В рамках даного юридичного дослідження зупинимось на конкретизації юридичного значення взаємодії між державою і релігійними організаціями (їх об'єднаннями). На наш погляд, державно-конфесійні відносини виступають різновидом міжінституційних відносин, що характеризуються наявністю юридичного та фактичного зв'язку між релігійними організаціями і державою. Метою зазначених відносин є побудова ефективної моделі взаємодії між державою і релігійними організаціями та їх об'єднаннями, шляхом якої забезпечується належна реалізація релігійної діяльності таких організацій за допомогою державно-правових засобів.

При розгляді та співвідношенні моделей взаємодії між державою і релігійними організаціями важливо враховувати критерій світськості держави. Саме цей критерій виступає основоположним при визначенні ступеня інтеграції чи дезінтеграції у державно-конфесійних відносинах. М. Палінчак виокремлює ряд ознак, що характеризують державу як світську. Серед таких рис дослідник виділяє відокремленість держави і церкви, рівноправність усіх релігійних організацій, незалежність держави і релігійних організацій та їх взаємну автономію, наявність взаємодії держави з релігійними організаціями у всіх галузях суспільного життя з метою співпраці [11, с. 33]. Виходячи із запропонованого підходу, вважаємо за доцільне розкрити зміст деяких з наведених ознак.

На наш погляд, ознака відокремленості держави від релігійних організацій включає в себе такі складові, як незалежність та взаємна автономія цих соціальних інститутів. Така відокремленість впливає з відмінності функціональних призначень держави і релігійних організацій. Основною функцією держави виступає упорядкування суспільних відносин і розв'язання соціально-економічних суперечностей, які виникають у суспільстві [12, с. 220]. Базовими функціями релігійних організацій є формування світогляду особистості на основі певного релігійного вчення і забезпечення реалізації її духовно-психологічних потреб. Дана функція реалізується через культову та позакультову діяльність релігійних організацій. Світська держава, застосовуючи механізм правового регулювання суспільних відносин, лише встановлює нормативні рамки такої діяльності з метою регламен-

тації правового становища релігійних організацій та створення найбільш сприятливих умов для ефективної взаємодії релігійних організацій з іншими соціальними інститутами. Такий характер державно-конфесійної взаємодії унеможливорює переймання державою на себе повноважень з управління релігійними організаціями та прийняття таких нормативно-правових актів, якими б визначався порядок організації їх внутрішньо-релігійної діяльності. Зазначена теза носить зворотний характер і щодо релігійних організацій, які не можуть переймати на себе функцію державного управління. У випадку, якщо наведений баланс повноважень порушується, держава втрачає ознаку світськості. У світській державі її втручання у релігійну сферу суспільного життя є допустимим виключно за умови виконання державою функцій захисту прав і свобод людини і громадянина, забезпечення правопорядку і запобігання міжконфесійним конфліктам [9, с. 187].

Отже, враховуючи вищевикладене, слід дійти висновку про те, що державно-конфесійні відносини виступають різновидом міжінституційних відносин, що характеризуються наявністю юридичного та фактичного зв'язку між релігійними організаціями і державою. Необхідність в існуванні таких відносин викликана декількома підставами. По-перше, держава відіграє значну роль у забезпеченні безперешкодного відправлення релігійних обрядів та інших культових дій на її території та можливості вільного здійснення релігійними організаціями богослужбово-культової, місіонерської та просвітницької діяльності. Тому наявність законодавчого визначення права на свободу світогляду і віросповідання дає змогу релігійним організаціям визначати рамки своєї діяльності відповідно до нормативно-правових приписів. По-друге, релігійні організації в процесі свого функціонування виступають учасниками суспільних відносин, врегульованих нормами різних галузей права. Тому виникає гостра необхідність у законодавчому визначенні правового положення релігійних організацій як суб'єктів права. По третє – кожна віруюча особа є громадянином певної держави або є представником населення держави за фактом свого проживання в ній. Тому всі явища правової дійсності, з якими стикається ця особа, вона співвідносить із власними релігійними установками. Наявність налагоджених державно-конфесійних відносин сприяє належному усвідомленню представниками державної влади особливостей релігійного світогляду населення держави, що є важливою умовою для прийняття таких нормативно-правових актів, які б не суперечили релігійним почуттям вірян та не призводили до безпідставних обмежень їх права на свободу світогляду. З іншого боку, партнерство релігійних організацій з державою дає їм змогу брати участь у публічних обговореннях законодавчих ініціатив, надаючи їм релігійну оцінку. Тому, на наш погляд, необхідність у відносинах між державою і церквою спричинена об'єктивною потребою в забезпеченні належного функціонування релігійних організацій у межах держави та врахуванні релігійного чинника у процесі державного правоутворення.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (у ред. від 02.10.2013 р.). – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 19.09.2020).
2. Протоиерей Владислав Цыпин. Каноническое право / Владислав Цыпин. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 2012. – 864 с.

3. Карташев А.В. Очерки по истории Русской Церкви. В 2 т. / А. В. Карташев. – Париж, 1959.
4. Яценко В.А. Еволюція державно-церковних відносин в Україні : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.06 / В. А. Яценко. – К. : Ін-т філософії НАН України, 1993. – 189 с.
5. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Українська видавнича спілка, 1996. – 942 с.
6. Академічне релігієзнавство: [підручник] / під ред. А. Колодного. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 1–6 / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1999.
8. Библия, или Книги Священного Писания Ветхого и Нового завета. – К. : Свято-Успенская Киево-Печерская Лавра; Феникс, 2012. – 1536 с.
9. Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія / Д. О. Вовк. – Харків : Право, 2009. – 224 с.
10. Про свободу совісті та релігійні організації (у редакції від 31.01.2019 р.) : Закон України // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст. 283. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення 19.09.2020).
11. Палінчак М.Ю. Аналіз поняття "державно-церковні відносини" (правовий аспект) / М. Ю. Палінчак, В. І. Сочка // Наук. вісник Ужгородського нац. університету. Серія ПРАВО. – 2015. – Вип. 34. – Т. 1. – С. 32–35.
12. Теліпка В.Е. Універсальна теорія держави і права : підручник / В. Е. Теліпка. – К. : БІНОВАТОР, 2007. – 512 с. (Серія "Правознавець").

References

1. Konvenciya pro zahist prav lyudini ta osnovopolozhni svobod (u redakcii vid 02.10.2013 r.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennya: 19.09.2020).

H. В. Волошин

Киевская духовная академия, Киев, Украина

ГОСУДАРСТВЕННО-КОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И НАУЧНОГО ОБОСНОВАНИЯ

Рассматривается проблематика правового регулирования и научного обоснования государственно-конфессиональных отношений. Описываются существующие доктринальные подходы к определению понятия "государственно-конфессиональные отношения". Приводится авторское определение государственно-конфессиональных отношений как разновидности межинституциональных отношений, характеризующихся наличием юридической и фактической связи между религиозными организациями и государством. Отмечается, что наличие законодательного определения права на свободу мировоззрения и вероисповедания позволяет религиозным организациям определять рамки своей деятельности в соответствии с нормативно-правовыми предписаниями. Высказывается мнение о том, что в современном обществе возникает острая необходимость в законодательном определении правового положения религиозных организаций как субъектов права.

Значительное внимание уделено проблемам законодательного регулирования деятельности религиозных организаций. Учитывая терминологическое несовершенство Закона Украины "О свободе совести и религиозных объединениях" и отсутствие в нем отдельной статьи с определением терминов, автором приводятся собственные дефиниции понятий "религиозная организация", "религиозное объединение", "религиозное учреждение" и "религиозная община", которыми может пользоваться законодатель при определении правового положения религиозных организаций в Украине. Высказывается мнение о том, что существование единого подхода к законодательной терминологии позволит осуществлять эффективное правовое регулирование религиозной сферы общественной жизни.

Ключевые слова: правовое регулирование, религиозное регулирование, государственно-конфессиональные отношения, религиозная организация, религиозное объединение, религиозное учреждение, религиозная община.

Mykola Volodymyrovych Voloshyn

Kyiv Theological Academy, Kyiv, Ukraine

STATE-CONFESSIONAL RELATIONS: PROBLEMS OF LEGAL REGULATION AND RESEARCHING SUBSTANTIATION

The article deals with the problems of legal regulation and researching substantiation of state-confessional relations. The author describes the existing doctrinal approaches to the definition of the concept of "state-confessional relations". The author provides his own definition of state-confessional relations as a type of inter-institutional relations, characterized by the presence of a legal and actual connection between religious organizations and the state. It is noted, that the presence of a legislative definition of the right to freedom of worldview and religion allows religious organizations to determine the framework of their activities in accordance with the legal regulations. The opinion is expressed, that in modern society there is an urgent need for a legislative definition of the legal status of religious organizations as subjects of law. The existence of well-established state-confessional relations contributes to the proper understanding by representatives of state authorities of the peculiarities of the religious worldview of the population of the state, which is an important condition for the adoption of such normative legal acts that would not contradict the religious feelings of believers and would not lead to an unreasonable restriction of their right to freedom of religion. On the other hand, the partnership of religious organizations with the state gives them the opportunity to participate in public discussions of legislative initiatives, providing them with a religious assessment.

In the article, the author pays considerable attention to the problems of legislative regulation of the activities of religious organizations. Taking into account the terminological imperfection of the Statute of Ukraine "On freedom of conscience and religious associations" and the absence of a separate enactment with the definition of terms in it, the author provides his own definitions of the concepts "religious organization", "religious association", "religious institution" and "religious community", which may use the legislator when determining the legal status of religious organizations in Ukraine. An opinion is expressed, that the existence of a unified approach to legislative terminology will allow for effective legal regulation of the religious sphere of public life.

Keywords: legal regulation, religious regulation, state-confessional relations, religious organization, religious association, religious institution, religious community.

2. Protoierej Vladislav Cypin. Kanonicheskoe pravo. 2-e izd. M.: Izd-vo Sretenskogo monastyrja, 2012. 864 s.

3. Kartashev A.V. Oчерki po istorii Russkoj Cerkvi. V 2 t. Parizh, 1959.

4. Yashenko V.A. Evolyuciya derzhavno-cerkovnih vidnosin v Ukraini: dis. ... k. filos. n. : spec. 09.00.06 / V. A. Yashenko. K.: In-t filosofiyi NAN Ukraini, 1993. 189 s.

5. Mala enciklopediya etnoderzhavoznavstva. K.: Ukrayinska vidavnicha spilka, 1996. 942 s.

6. Akademichne religiyeznavstvo: [pidruchnik] / Pid red. A. Kolodnogo. K.: Svit Znan, 2000. 862 s.

7. Yuridichna enciklopediya : v 6 t. T. 1–6/ Redkol. : Yu.S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. K.: Ukr. encikl., 1999.

8. Bibliya, ili Knigi Svyashennogo Pisaniya Vethogo i Novogo zaveta. K.: Svyato-Uspenskaya Kievo-Pecherskaya Lavra; Feniks, 2012. 1536 s.

9. Vovk D.O. Pravo i religiya: zagalnотеоретичni problemi spivvidnoshennya: monografiya / D. O. Vovk. Harkiv: Pravo, 2009. 224 s.

10. Zakon Ukraini "Pro svobodu sovisti ta religijni organizaciyi" (u redakcii vid 31.01.2019 r.) // Vidomosti Verhovnoyi Radi URSR (VVR), 1991, № 25, st.283. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (data zvernennya 19.09.2020).

11. Palinchak M.Yu., Sochka V.I. Analiz ponyattya "derzhavno-cerkovni vidnosini" (pravovij aspekt) // Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu. 2015. Seriya PRAVO. Vipusk 34. Tom 1. S. 32-35.

12. Telipko V.E. Universalna teoriya derzhavi i prava: Pidruchnik. K.: BINOVATOR, 2007. 512 s. (Seriya "Pravoznavec").

Надійшла до редколегії 07.08.20